

Behcetü'l-Hadâ'ık Fî-Mev'izati'l-Halâ'ık'ta “İlim” ve “Âlim”
“Knowledge” and “Scholar” in the *Behcetü'l-Hadâ'ık Fî-Mev'izati'l-Halâ'ık*

Muhittin TURAN*

Öz

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde kaleme alınan *Behcetü'l-Hadâ'ık Fî-Mev'izati'l-Halâ'ık*, özellikle Orta Asya'dan ve İran'dan Anadolu'ya göç eden Türklerin oluşturmaya çalıştıkları Türk dili ve edebiyatı mahsüllerinin ilk örneklerindendir. Arapça ve Farsçanın Türkçeden daha çok rağbet gördüğü bu dönemde kısa adıyla *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ın hem Doğu Türkçesi hem de Batı Türkçesi ile kaleme alınan “karışık dilli” bir eser olduğu söylenebilir. Anadolu'nun Türkleşme ve Müslümanlaşma faaliyetlerinin yeni başladığı XII ve XIII. yüzyıllarda kaleme alınan edebî eserlerin öncelikli hedefinin insanlara “fayda sağlamak” olduğu bilgisinin *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ta karşılık bulduğu görülür. Dolayısıyla birçok konuya değinen ve didaktik bir yapı arz eden eserde sanattan çok, söz konusu öncelikli hedefin yansımaları manzum ve mensur olarak açıkça görülür. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olma ihtimali taşıyan *Behcetü'l-Hadâ'ık*, ortaya koyduğu nasihatlerle ilmin ve âlimin önemine dair bölümler içermektedir. Eserde âlimin vasıfları, dereceleri, değeri, tesiri, görevleri, din ve ahlaktaki yeri; âlimde bulunması gereken özellikler ve ilmin değeri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu bilgiler hem müstakil bölüm olarak hem de diğer bölümlerde konu içerisinde verilmiştir. İlim, dinin ve ahlakın vazgeçilmez bir ögesi olarak sunulmuştur. Anadolu halkının ihtiyacı olan birlik ve beraberlik, iyi insan olma gibi içtimai hayatı ilgilendiren unsurlar ilim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Eser, Anadolu'da yazı dilinin yerleşmeye başladığı dönemde sade bir dille kaleme alınmış ve böylece ilmin ortaya koyacağı olumlu etkiler halkın rahatça anlayabileceği bir şekilde verilmiştir. Bu yazıda XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ilmin ve âlimin rolü söz konusu eser çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Behcetü'l-Hadâ'ık, Anadolu Selçuklu Devleti, klasik Türk edebiyatı, ilim, âlim.

Abstract

Written in the last period of the Anatolian Seljuk State, *Behcetü'l-Hadâ'ık Fî-Mev'izati'l-Halâ'ık* is one of the first examples of the Turkish language and literature products that the Turks who migrated to Anatolia, especially from Central Asia and Iran, tried to create. In this period when Arabic and Persian were more popular than Turkish, it can be said that *Behcetü'l-Hadâ'ık*, with its short name, is a “mixed language” work written in both Eastern and Western Turkish. It is seen that the knowledge that the primary goal of literary works written in the 12th and 13th centuries, when the Turkification and Islamization activities of Anatolia had just begun, was to “benefit” people, finds its reflection in *Behcetü'l-Hadâ'ık*. Therefore, in the work, which touches on many subjects and has a didactic structure, the reflections of this primary goal are clearly seen in verse and prose, rather than art. Possibly the first Turkish work written in Anatolia, *Behcetü'l-Hadâ'ık* includes sections on the importance of knowledge and scholars with the advice

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: muhit_33@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1499-7916

it provides. These sections and information are given in a way that cannot be compared to other Turkish works written in the period. The work covers in detail the qualities, degrees, value, influence, duties of the scholar, their place in religion and morality; the characteristics that a scholar should have and the value of knowledge. The information in question is given both as an independent section and within the subject in other sections. Knowledge is presented as an indispensable element of religion and morality. Elements that concern social life, such as unity and solidarity that the people of Anatolia need and being a good person, are evaluated within the framework of knowledge. The work was written in a plain language during this period when the written language was just beginning to take hold in Anatolia. Thus, the positive effects that knowledge would create are written in a way that the people can easily understand. In this article, the elimination of ignorance in Anatolia in the 13th century and the role of science and scholars in social rise will be tried to be revealed within the framework of the work in question.

Keywords: Behcetü'l-Hada'ık, Anatolian Seljuk State, classical Turkish literature, science, scholar.

Giriş

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kaleme alınan eserlerin hemen hepsinin tıp, astronomi, matematik gibi fen bilimlerine ait olduğu görülür.¹ Bu yönelimin bir sonucu olarak Anadolu'da kaleme alınan ilk eserin de *Keşfü'l-Akabe* adında bir Farsça eser olduğu bilinmektedir (Bayram, 1981)². Devletin kuruluşunu takip eden ilk 150 yıl (yaklaşık 1220'ye kadar) ve Danişmendîler döneminde kaleme alınan bu ilmî eserlerin hepsi Arapça ve Farsça idi. Bu durum, Anadolu'nun kapılarının Türklere kısa zaman önce açılmasına (26 Ağustos 1071) bağlanabildiği gibi her iki dil (Arapça ve Farsça) için ayrı sebeplerle de açıklanabilir. Arapça eserlerin varlığı, en genel manada İslamiyet'in etkisiyle ve Büyük Selçuklu'nun medrese dilinin Arapça olmasıyla ilgilidir. Farsça eserlerin çoğunlukta olmasının sebebi ise I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâüddin Keykûbad dönemlerinde özellikle Mâverâünnehr, Hârezm, Âzerbaycan bölgelerinden Anadolu'ya gelen Türklerin beraberlerinde İran kültürünü de getirmelerine bağlanabilir. Buna, bu göçler esnasında Türklerle birlikte Farısların da Anadolu'ya gelmeleri eklenebilir.

XIII. yüzyılda Türkçe Anadolu topraklarında varlık göstermeye başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı ile zayıflaması üzerine, bulundukları bölgelerde kendi adlarına hüküm sürmeye başlayan Türkmen beylerinin millî geleneklerine ve kendi bölge ağızlarına oldukça önem verdikleri görülür. Türk beylerinin Arapça ve Farsçadan tercüme yaptırma konusundaki yakın ilgi ve teşviklerinin yanında Ahilik teşkilatının da varlığı Türk unsurunun artmasında etkin bir rol oynamıştır.³

Kendisini II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olarak tanıtan Alâüddin Siyavuş, diğer adıyla Cimrî'nin Selçuklu tahtına oturtulmasından sonra divan kuruluþ "bugünden sonra hiç kimse divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşmayacak" kararı alınarak (Merçil, 2000, s. 56) Türkçe resmî dil olmuştur.⁴ Bu şekilde Türkçe, Anadolu'da özellikle edebî dil olarak güçlenmeye başlamıştır.

Arapça ve Farsçadan Türkçe eserler yazmaya geçiş denemelerinin bir sonucu olarak mülemmalar kendisini gösterir. Bunun ilk örneklerini Evhadüddin-i Kirmânî'nin

Merâ ezeddür mescid der-i hammâr olısar

Seccâde neyem lâıık me-râ zünnâr olısar

(*Meyhane olduğu zaman mescit bana zıttır. Zünnâr olduğunda ise seccade bana gerekmez.*)

¹ Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yapılan ilmî çalışmalar hakkında bk. Kahya, 2004.

² Bu eser, 1101-1105 yılları arasında İbnü'l-Kemâl İlyâs b. Ahmed tarafından telif edilmiş olup Melik Ahmed Gazi'ye ithaf edilmiştir. Hikmet konusunu merkeze alan müellif, daha çok coğrafya ve astronomi bilgileri üzerinde durmuştur. Dört "makale"den oluşan eserin diğer konularını cennet, cehennem, insan ruhu ve madde âlemi oluşturur.

³ Ahilik teşkilatı ve Anadolu'daki etkileri hakkında bk. Köksal, 2015.

⁴ Genel kaniya göre bu ferman, Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından verilmiştir fakat Erdoğan Merçil, fermanın yaklaşık dört sene sonra (1281) kaleme alınan ve olayın olduğu tarihe en yakın tarih kitabı olan İbni Bîbî (öl. 1285'ten sonra)'nın *El-Evâmirü'l-Alâ'îyye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye* isimli eserini kaynak göstererek fermanın, başında Cimrî'nin olduğu bir divan tarafından alındığını ortaya koymuştur (Merçil, 2000).

beytiyle başlayan "olısar" redifli mülemma gazeli oluşturur. Yalnızca ilk beyti elimize ulaşan bu gazel, Anadolu'da yazılmış ve elimizde bulunan ilk Türkçe şiiirdir (Kartal, 2008b, s. 140-141).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vücuda getirilen Türkçe eserler, genellikle dinî ve tasavvufî bir yapı arz etmektedir.⁵ Moğollar'ın, Anadolu hâkimiyetini ele geçirmelerinden sonra ivme kazanan bu durumun sebepleri birbiriyle ilişkilidir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve sufi, Moğol istilasından kaçarak huzur ve refahın mekânı olarak gördükleri Anadolu'ya gelmiş ve burada gösterdikleri faaliyetler neticesinde Anadolu'da dinî ve tasavvufî düşünce ilerleme kaydetmiştir. Moğollar'ın Anadolu'daki olumsuz etkilerinden dolayı birçok aydın ya öldürülmüş ya da Anadolu'yu terk etmiştir. Böylece hızlı bir şekilde mistikleşmeye doğru giden Anadolu halkının pozitif ilimlere karşı olan ilgisi azalmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinî, ahlaki ve tasavvufî konularda ilk Türkçe eserler verilmeye başlanmıştır.

Bunun yanında bu dönemde kaleme alınan Türkçe eserler hem Farsçanın hâkimiyetini kırmak hem de Anadolu'da Türkçeyle birlikte birleştirici bir unsur olarak İslamiyeti yaymak amacını taşımaktadır (Karaismailoğlu, 2001, s. 68-73). Bu sayede Anadolu'ya da birçok âlim, mutasavvıf, sanatçı, din adamı ve edipler gelmiş ve bu kişiler Anadolu'daki Türk-İslam medeniyetini geliştirmişlerdir. Bu gelişim, Anadolu'da kaleme alınan ilk edebî eserlerle kendisini gösterir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerindeki bu ilk temsilcileri (Argunşah, 2021) arasında Yûnus Emre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sultan Veled ve Nâsırî'nin bazı Türkçe şiirleri gösterilebilir.⁶ Mecdut Mansuroğlu bu dönemde eski Türk dilinin devamı sayılabilecek bu eserlere *Behcetü'l-Hadâ'ık*'⁷ da ekler (Canpolat, 1968, s. 168-169).⁸

Behcetü'l-Hadâ'ık Hakkında Kısa Bilgiler

Yukarıda belirtildiği gibi XIII. yüzyılın ikinci yarısında her ne kadar ilmî eserlerde bir azalma görülse de bu durum kendisini keskin bir biçimde göstermemiş, içinde "bilgi"nin önemi hakkında az veya çok malumat bulunan Türkçe edebî eserler yazılmıştır. Yûnus Emre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sultan Veled ve Nâsırî'nin bazı Türkçe şiirlerinde bu konuya kısmen değinilmiştir. Döneminde yazılan bu Türkçe eserler içerisinde ilim ve âlimin önemi konusuna bariz olarak en geniş dokunan eser tam adıyla *Behcetü'l-Hadâ'ık fî-Mev'izati'l-Halâ'ık*'tır. Bu durum, onu devrindeki diğer Türkçe eserler arasında farklı bir yere koyar. Sadeddin Buluç ile İsmail Hikmet Ertaylan'ın Bursa Orhan Kütüphanesi'nde çalışırken keşfettikleri bu eser, ilk olarak 1949 yılında Ertaylan tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Hakkında dört sayfalık bir bilgiden sonra metinden örnek sayfaları verilen eserin "henüz lehçelerin edebileşerek tamamıyla taazzî ve teşekkül

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kartal, 2008a, s. 289-299.

⁶ Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübârizi*'si her ne kadar XIII. yüzyıl eseri olarak kabul görmüşse de son yapılan araştırmalar onun XIV. yüzyıl eseri olduğunu ortaya koymaktadır (Koç, 2011, s. 61-62). Aynı şekilde XIII. yüzyılda yaşadığı düşünülen (Mazıoğlu, 2014, s. 122) Dehhânî'nin de XIV. yüzyıl şairlerinden olduğu ortaya konmuştur (Ersoy ve Ay, 2015, s. 9; Peacock, 2023, s. 194-195). Ahmet Fakih'in de XII. yüzyıl değil XIV. yüzyıl şairi olduğu Semih Tezcan tarafından tespit edilmiş ve "bu Fakih (Ahmed Fakih), 14. yy.'da gelişmeye başlayan Anadolu Türk edebiyatının ilk yazarlarından biridir" (Tezcan, 1994, s. 88; Peacock, 2023, s. 194-195) ifadesiyle ortaya konmuştur. Tezcan ayrıca, Hazibe Mazıoğlu'nun Ali bin Ebû Tâlib'in Salsal adlı bir devle mücadelesinin anlatıldığı *Salsal-nâme* adlı metnin sahibi Şeyyad İsâ'nın XIV. yüzyıl şairi olması gerektiği konusundaki kanaatini aktarır (Tezcan, 1994, s. 83). Bu kanaati Peacock da taşır (Peacock, 2023, s. 196). Tezcan, "13. yy.'da Anadolu'da Türkçe yazarlar hakkındaki bilgimiz ise - Köprülû'nün tahminlerinin yanlış çıkmasından sonra- yine 20. yüzyıl başındaki bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Yani, Sultan Veled ve belki Yûnus Emre'den başka 13. yy.'da Türkçe yazmış başka bir yazar bilinmemektedir" (Tezcan, 1994, s. 88) şeklinde düşünerek söz konusu yüzyılı sadece iki Türk şairin temsil ettiğini ihtiyatla söyler.

⁷ *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ın Anadolu'da kaleme alınmış ilk Türkçe eserlerden olması konusunda Peacock, Mansuroğlu'nu destekler nitelikte "Aslında Rûmî ve Sultan Veled'deki parçaları bir yana koyacak olursak Anadolu'da telif edilmiş ve güvenilir bir şekilde tarihlendirilmiş en eski Türkçe eserimiz *Behcetü'l-Hadâ'ık*'tır" (Peacock, 2023, s. 199).

⁸ Mansuroğlu, bu döneme Şeyyad Hamza'nın bir manzumesini de ekler fakat Metin Akar, Şeyyad Hamza'nın XIV. asır divan şairi olduğunu dellilleriyle birlikte ortaya koyarak "Bugüne kadar zannedildiği gibi o, XIII'üncü asrın değil, XIV'üncü asrın adamıdır. En iyimser bir tahminle o, XIII'üncü asrın son çeyreği ile XIV'üncü asrın ilk yarısında yaşamış olmalıdır" demektedir (Akar, 1987, s. 9).

edemediği, Şark ve Garp Türkçelerinin katışık ve kaynaşık bulunduğu bir yerde ve bir devrede meydana getirilmiş bir Türk dili örneği” (Ertaylan, 1949, s. 275) olduğu söylenir. Dolayısıyla eserin Doğu ve Batı Türkçesi hususiyetlerini birlikte barındırdığının ve Eski Türkiye Türkçesinin yeni oluşmaya başladığı bir dönemde kaleme alındığının altı çizilir. Bu makaleden sonra da konu ile ilgili bir dizi yayın (Koç, 2011, s. 169-172) başlamış, eserin dil ve edebî kıymeti anlatılmaya çalışılmıştır.

Anadolu’da yazılmış ilk Türkçe eser olduğu konusunda muhtelif görüşler ortaya konan *Behcetü’l-Hadâ’ık*⁹, Karahisar Develi’de¹⁰ (Kayseri) Fahrüddîn bin Mahmûd ibni’l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî tarafından III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) döneminde 1270-1286 yılları arasında kaleme alınmıştır (Koç, 2011, s. 167-168). Anadolu’nun birlik ve beraberliğinin temellerinin atıldığı dönemde vücuda getirilen eser, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması konusunda verilen gayretlerin bir ürünü olarak gösterilebilir. Bu konuda kaleme alınmış diğer edebî eserlerde olduğu gibi bu eserde de insanların Yaratıcı ile olan münasebetiyle toplum içerisinde takındıkları ahlaki tavırlar birbirinden ayrı düşünülmemiştir. İslam dininin emirleri merkeze alınarak çeşitli öğütler verilmiş ve bu şekilde insanlar doğruya, güzele, birlik ve beraberliğe sevkedilmeye çalışılmıştır.

Behcetü’l-Hadâ’ık, didaktik bir eserdir. Arapça başlıklarla 41 “meclis”e ayrılmıştır. Buralarda tevhit; Recep, Ramazan, Şaban aylarının önemi; bayram ve aşuranın faziletleri; Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Hz. Musa’nın vefatları; Hz. Yûsuf kıssası; Kerbelâ vak’ası; ilmin ve âlimin değeri; hayatın faniliği, ahlaklı ve doğru yaşamının erdemi gibi konular işlenmiştir. Mensur olarak yazılan eserin çeşitli yerlerinde, işlenen konuyu pekiştirmek için serpiştirilmiş nazım parçaları da vardır. Bu parçaların büyük çoğunluğu müellif tarafından Farsça ve Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Bazı parçalar özgün hâliyle bırakılmıştır. Manzum kısımlarda başta nazım tekniği ve aruz vezni olmak üzere bazı aksaklıklar mevcuttur. Hatta bu aksaklıklar, veznin bazı şiirlerde bulunmasını imkânsız hâle getirecek derecededir. Bunlar da Anadolu’da yazı dilinin yerleşmeye başladığı bu dönemde gayet tabiidir.¹¹

Behcetü’l-Hadâ’ık’ta İlim ve Âlim Hakkında Verilen Genel Bilgiler

Behcetü’l-Hadâ’ık, “nasihatname” türü içerisinde değerlendirilebilecek bir eserdir. Eski Türk edebiyatında İslam, tasavvuf, gelenek ve görenekleri temel alarak hemen her konuda ahlaki öğütlerin verildiği manzum ve mensur eserler (Aça ve ark., 2011, s. 403) olan nasihatnameler sade, akıcı, halkın anlayabileceği bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu tür eserler, Yaratıcı’ya iyi kul olmanın yollarını göstermeyi hedef edindiğinden insanın ruhi yapısını geliştirmekle birlikte içtimai düzene de katkılar sağlamaya yardımcı olur.

Nasihatname türünün şekillenmesinde Keykâvus bin İskender (öl. 1082’den sonra)’ın *Kâbüsnâme*’si, Ferîdüddîn-i Attâr (öl. 1221)’ın *Pendnâme*’si, Genceli Nizâmî (öl. 1214?)’nin *Mahzenü’l-Esrâr*’ı, Sa’dî-i Şîrâzî (öl. 1292)’nin *Bostân* ve *Gülistân*’ının yanında, 1270-1286 yılları arasında kaleme alınan *Behcetü’l-Hadâ’ık* önemli bir yer edinir.

Birçok konunun ele alındığı eserde ilmin ve âlimin önemi üzerinde ayrıca durulur. Eserde Hz. Peygamber’in Ramazan ayı içinde ilim meclisine gidip orada ilim öğrenilmesinin bin defa hacca gitmekten, bin defa umre yapmaktan, bin kez Allah yolunda gazi olmaktan daha üstün olduğu konusundaki sözleri verilir. Bu şekilde yeryüzünde ilim meclisine gidenlerin Allah’a daha sevgili görüldüğü anlatılır. Zilhicce ayının ilk günlerinde bir ilim meclisine girenin peygamberler meclisinde hazır bulunmuş gibi olacağı rivayet edilir. İslam tarihinde Hz. Ali’nin ilim konusundaki görüşleri üzerinde durulur (Canpolat, 2018, s. 100, 128, 238, 241).

⁹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Kartal, 2008b, s. 137-139; Koç, 2011, s. 159-172; Canpolat, 2018, s. 18-19.

¹⁰ Yeni adıyla Kayseri’nin şimdiki ilçelerinden “Yeşilhisar” (Sezen, 2017, s. 818) olan bu yer, Peacock tarafından yanlış bir şekilde “Afyonkarahisar” olarak isimlendirilmiştir. İleriki satırlarında da zaten eserin Afyonkarahisar’da yazılmasının “şaşırtıcı” olduğunu da söyleyecektir (Peacock, 2023, s. 200-201).

¹¹ Sadece bu dönemde değil XIV. yüzyıl ve hatta XV. yüzyıl Türkçe edebî metinlerde de aruzla yazılan Türkçe şiirlerde aksaklıkların bulunduğu bilinmektedir.

Bununla birlikte eserde ilim ve özellikle âlimlerle ilgili müstakil iki bölüm vardır. "El-Meclisü's-Sâminu 'Aşere fî-Hakki'l-'Ulemâ" ve "el-Meclisü't-Tâsi'u 'Aşere" başlıklı bu 18 ve 19. bölümlerde âlimin vasıfları, önemi, değeri, tesiri, din ve ahlaktaki yeri ayrıntılı bir şekilde ayet ve hadisler delil gösterilerek verilir.

Eser, âlimlerin Allah'ı hakkıyla sevdiğinden ve onun büyüklüğünü gördüğünden; âlimleri sevmenin ve onlarla birlikte olmanın öneminden ve onların cennetteki durumlarından şu şekilde bahseder:

"Tağrı 'azze ve celle korkulu 'âlimleri öğmiş durur: *İnnemâ yahşallâhe min-ibâdihi el-'ulemâ*¹² Ne yirde Tağrı kimseyi öğse anuñ yüzine bakmak 'ibâdet durur. Nitekim Peygamber ayıttı, 'aleyhi's-selâm ve't-taḥiyye: *النظر الى وجه العلماء عبادة* Azîz-i men, katlangıl, 'âlim bolu körgil. Eger 'âlim bolmas ersen 'âlimleri sevice bolgıl. Anuñ içün kim mihter ayıttı, 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm: *من احب العلماء فقد احبنى* Her kim 'âlimleri severise eyle durur kim meni sevmiş kibi durur. Haberde kelmiş durur kim yarıñgı kün uçmak kapusunda nûrdan kürsiler koyalar, 'âlimler Çalapdan elvân ḥil'at keyeler, nûrdan tâclar başlarına uralar, Çalap emri birle ol kürsiler üzre oturalar, Tağrı ta'âlâya şenâ kılalar. Uçmak ehli uçmak derecesinden bakalar, 'âlimleri köreler, rāḥat anuñ birle bulalar. Pes ma'lûm boldı, her kim uçmak yüzün körmeye ümîzi barısa 'âlimler yüzine bakmağı ganîmet duta. Bu dükeli ol haber ma'nîsi durur kim Peygamber ayıttı, şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: *النظر الى وجه العلماء عبادة* Âlimler yüzine bakmak 'ibâdet durur, didi. Yâ Rabbi, bizge kıyâmette 'âlimler birle kıpmak rûzî kılğıl (Canpolat, 2018, s. 178)."

(Tanrı, kendisinden korkan âlimleri övmüştür: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar." Tanrı kimi övse, onun yüzüne bakmak ibadet olur. Nitekim Hz. Peygamber "Âlimlerin yüzüne bakmak ibadettir." demiştir. Benim azizim! Zorluklarına katlanarak âlim ol. Eğer âlim olmasan bile âlimleri sevice ol. Bu konuda Hz. Peygamber "Her kim âlimleri severse beni sevmiş gibi olur." dedi. Yarın cennetin kapısında nurdan kürsüler koyulacak, Tanrı tarafından renkli renkli elbiseler giydirilip başlarına yine nurdan taçlar takılacak olan âlimler de o kürsüler üstüne oturtulacak ve bu şekilde Tanrı'yı övecekler. Her cennet ehli, kendi derecesinden âlimlerin olduğu makama bakıp rahatlayacaklar. Her kim cennete girmek istiyorsa âlimlerin yüzüne bakmayı ganîmet bilmeli. Bu konuda Hz. Peygamber "Âlimlerin yüzüne bakmak ibadettir." demiştir. Ey Allah'ım! Kıyamet günü bizi âlimlerle birlikte kaldır.)

Bu iki bölümde Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen "gerçek âlimlerin yüzüne bakmak ibadettir" ifadesi birkaç kere tekrar edilir. "Allah kimi överse onun yüzüne bakmak ibadettir" gibi farklı şekillerde de geçen bu ifade, gerçek âlimin bizzat yüzüne bakmak şeklinde olabileceği gibi gerçek âlimlerin izinden gitmek, onların anlattıklarını dinlemek ve dolayısıyla cehaletten kurtulmak anlamında da anlaşılabilir. Müellif, "Kim cennete girmek istiyorsa âlimlerin yüzüne bakmalıdır. Hz. Peygamber 'âlimlerin yüzüne bakmak ibadettir' der." diyerek âlimin önemini ortaya koyar. Hâl böyleyken bu bilgiye "bir âlimin öğrendiği ilimle yaşaması" şartı konur. Dolayısıyla müellife göre âlim, sadece hakikati söyler, gerçek dışı şeylerden bahsetmez. Eğer bahsederse o, âlim değildir ve yüzüne bakmak da ibadet olmaz. Eserden bu konuda şu misal verilebilir:

"Ol 'âlim demek anuñ üzre ḥaḳîkat bolsa, mecâz bolmasa. Kimseler kim 'âlim adı bularğa mecâz bolsa bularuñ yüzine bakmak 'ibâdet bolmaz. Ca'fer-i Şâdık'a raḳıya'llāhu 'anh şordılar kim: 'Ol kañgı 'âlimdurur kim anuñ yüzine bakmak 'ibâdetdurur?' Ayıttı: 'Şer'i'ati doğru bolsa ve her 'ilmden kim kerekliudurur dîn içinde küci yittüñinçe öğrense ve anuñ birle 'amel kılsa.' didi (Canpolat, 2018, s. 169)."

(Âlim, sadece hakikati söyler. Âlim olan kişi hakikati söylemezse onun yüzüne bakmak ibadet olmaz. Cafer-i Sâdık'a hangi âlimlerin yüzüne bakmanın ibadet olduğu sorulduğunda o da

¹² Fâtır suresi, 28. ayet.

“Şeriatî doğru olan, her ilimden dini için gerekli olanı alan ve onlarla amel edendir.” cevabını verir.)

Behcetü’l-Hadâ’ık’ta Âlimlerin Gruplandırılması

İlim ve özellikle âlimlerle ilgili “el-Meclisü’s-Sâminu ‘Aşere fî-Hakki’l-‘Ulemâ” ve “el-Meclisü’t-Tâsi’u ‘Aşere” başlıklı müstakil bölümlerde genel bilgilerden sonra âlimler kendi arasında “ismî”, “resmî”, “kesbî” ve “aslî” olmak üzere dört gruba ayrılır. “İsmî” yani “sahte âlim”lerin en belirgin özelliklerinin başında ilimleri az olmasına rağmen kendilerini âlim olarak tanıtmaları gelir. “Resmî” ise “ilmiyle amel etmeyenler”dir. “Kesbî” şeklinde isimlendirilen grup, ilmi bir karşılık için öğretir. İdeal âlim tipi ise “aslî” olarak verilir:

“Ammâ bilgil kim ‘âlimler dört dürlü durur. Bir bölügi bulardan ‘ismî’ durur, bir bölügi bulardan ‘resmî’ durur, üçinçi bölügi ‘kesbî’ durur ve dördünçi bölük ‘aslî’ durur (Canpolat, 2018, s. 169).”

(Ama bil ki âlimler dört türdür. Bir bölüğün adı “ismî”dir, bir bölüğün adı “resmî”dir, üçüncü bölüğün adı “kesbî”dir ve dördüncüsünün adı da “aslî”dir.)

“Aslî” âlimler Allah’ın ve Hz. Peygamber’in övgülerine mazhar olan ve toplumun ilmî ve ahlaki manada en önemli dinamiği olarak gösterilen grubu oluşturur. Âlimlerin dereceleri hakkında malumat verilirken konu ile ilgili kısa ve pekiştirici özelliğe sahip bazı manzumeler eklenmiştir. Bu dört grup şu şekilde verilebilir:

İsmî (Sahte Âlimler)

Behcetü’l-Hadâ’ık’a göre bu tür âlimlerin ilmi azdır. Onlar, az ilimleriyle kendilerini “âlim” olarak tanıtarak halkı kandırır ve yoldan çıkarırlar. Dolayısıyla onların sahtecilik ve yalan söyleme özellikleri yerilir:

“Bular ol durur kim ‘ilmün az kadar adın bilürler ve anuñ birle kendülerine az kadar ‘âlim adın adamışlar, destâr ve cübbe yapıdurlar, mechûl kavım içine düşerler ve kendülerin bulara ‘âlim kösterürler. Ve bular anı ‘âlim şanurlar ve aña uyarlar, güm-râh bolurlar” (Canpolat, 2018, s. 169).

(Bunlar ilimden az pay almalarına karşı kendilerine ‘âlim’ adını vermişler, sarık ve cüppe yaptırmışlardır. Tanınmadıkları bir kavim içinde kendilerini ‘âlim’ diye tanıtır. Oradakiler de ona uyar ve yoldan çıkar.)

Bu tür âlimlerin durumuna Kur’an-ı Kerim’den örnek verilerek konu pekiştirilir:

“Bunun meşeli yalkıma salkıma menzer kim Tañrı ‘azze ve celle meşel urdı, kâfirler ‘amelini yalkıma salkıma menzetti ve kâfirleri şusamış kimseye menzetti. Kavluhu ta‘ālā: *Elleżîne keferû a mâluhum ke-serâbin bi-kî’atin yahsebuha’z-zamânü mâ*’¹³ Ayet ma’nîsi bu durur kim be-dürüstî ve râstî anlar kim kâfirlik diler, bularuñ ‘ameli yazıdağı yalgıma salgıma menzer, kim şusamış kimseler anı şu sanurlar. Kaçan yakın kelseler yazıdan ayruñ hiç nese yok... Bundayuñ ol ‘âlimün çavı çıkar. İraqdan işiden anı ‘âlim sanurlar, yakın kelüp sinasalar nese bulmaslar (Canpolat, 2018, s. 169).”

(Bunların durumu bir seraba benzer. Tanrı, kâfirleri şusamış bir kimseye ve amellerini de bir seraba benzetti. Allah buyurdu: “İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, şusamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir.” Ayette belirtildiği gibi kesinlikle kâfirlerin

¹³ Nûr suresi, 39. ayet.

ameli, bir ovada görünen serap gibidir ve susamış kimseler onu su sanırlar. Yaklaştıklarında ortada hiçbir şey olmadığını fark ederler. Aynı bu örnekte olduğu gibi bu tür âlimlerin de uzaktan şöhreti duyulur fakat onu yakından tanıyanlar gerçek âlim olmadığını anlar.)

İslam tarihinden Hz. Musa'nın asasının ejderhaya dönüşmesi, Hz. İsa'nın nefesinin kudreti hadiseleri ve kurban ibadeti, gerçek âlim ile sahtesinin farkını daha iyi anlatmak için verilir:

"Degme Mūsā 'aşāsı evrân bolmas. Degme 'İsā -nefes- ursa sökel dermân bulmas. Degme ağaç yiri bustân bolmas. Degme koyun şer' içinde qurbân bolmas. Tağrı sözinden ayruğ söz Qur'ân bolmas. Qurbân bolmağa koyun kerek 'aybsuz bolsa, sökel dermân bulmağa 'İsā kerek kim dünyânı bırakmış bolsa. 'Azîz-i men, bustân bolmağa ağaç kerek kim yimişi bolsa, 'aşāsı evrân bolmağa Mūsā kerek kim Çalap birle keleş kılma, yüzine bakmak 'ibâdet bolmağa 'âlim kerek kim 'ameli bolsa (Canpolat, 2018, s. 169)."

(Sahte Musa'nın asası ejderha olmaz. Sahte İsa'nın nefesi hastaya çare olmaz. Sahte ağaçların olduğu yerde bostan olmaz. Sahte koyundan İslam hukukuna göre kurban olmaz. Tanrı sözünden başka söz Kur'an olmaz. Kurban ancak ayıpsız/gerçek koyundan olur. Hastaya ancak dünyadan elini eteğini çekmiş olan [gerçek] İsa'nın nefesi derman olabilir. Benim azizim! Bostan ancak yemişli ağaçtan olur. Asası ejderha olacak olan Musa, ancak Allah'la konuşan [gerçek] Musa'dır. [Bunlar nasıl böyleyse] yüzüne bakması ibadet olan âlim de ancak ameli olandır.)

Müellif, şiirin gerek nesre göre akılda daha uzun süre kalmasından gerek etkileyiciliğinden gerekse verilen nasihatın daha kısa ve öz bir biçimde verilmesi gibi imkânlarından faydalanarak konuyla ilgili bazı manzumelere yer vermiştir. Bu konuda verilen manzume şu şekildedir:

1. "Bilmedin kendüzüne 'âlim adın dağmağıl¹⁴
Bilmedin bildüm sanup kaçını aşru bakmağıl
2. Dürüş 'ilmi öğrenü 'âlim kâmunuñ serveri
Öğrenesi yarağlı zinhâr kirü bakmağıl
3. Dîn sarâyı belürdi 'ilim öğrenmek birle
Cehil birle ey oğul sakla dînüñ yığmağıl
4. Bilgil işbu cāhillik yakar od yanar yalın
'Âkil ersen özünüñ cehl odına yakmağıl (Canpolat, 2018, s. 170)"

(Bilip öğrenmeden kendine âlim sıfatını koyma ve bildiğini zannedip büyüklenme/ Çalışıp ilim öğrenerek halkın önderi ol ve öğrendiğin şeylere tekrar bakma [yani hep yeni şeyler öğren] / Ey oğul! Din sarayı ilim ile ortaya çıktığı için cehaletle dinini yıkmak/ Bil ki cahillik yalın ateş gibi yakar. Akıllı isen kendini cehalet ateşiyle yakma.)

Resmî (Öğrendiklerini ve Anlattıklarını Kendi Hayatında Uygulamayan Âlimler)

Bu tür âlimler öğrendikleri ve anlattıkları bilgileri kendi hayatında uygulamazlar. Başkalarına öğrendiklerini tatbik ediyormuş hissi verirler. Eserde de ilim sahibi insanlarda tutarlılığın ve samimiyetin olması gerektiği anlatılmaya çalışılır. Verilen öğütler/anlatılanlar ile yapılanların arasında fark olmasının, diğer bir ifadeyle "rol model" olması gereken bir eğitimcinin "rol yapması"nın öğrenci veya dinleyiciler üzerinde pedagojik manada etki yapmayacağının altı çizilir:

¹⁴ Metindeki arkaik kelimeler için şu kaynağa bakılabilir: Yıldırım ve Ulucan, 2024.

“Bular kitāb ve ‘ilm okırlar ve ders aydurlar ve mes’ele cevābın birürler. Velikin ‘amelden avuçları boş durur. Bunun kibi ‘ālim meşeli hac kılmadın hac sözün söyleyiciye meşzer. Nitekim bir niceler bilürler, hac kılmadın ve menzillerinden düşün birmedin, yolu nişānın hācīlerden şorup işidüp öğrenmiş bolur. Kaçan aña şorsalar, hac nişānın dūkel bilürler, Mekke, Medīne körmedük bolurlar. Bilmeyenler anı hācī şanurlar. Velikin ol hac kılmaduk bolur ve hac sermāyesinden kīsesi boş olur. Ol ‘resmī’ ‘ālim meşeli andayuk bolur: Kitāb bilürler, ders aydurlar, mes’ele cevābın birürler. Ve likin ‘amele bakşañ elleri kuru durur. Bularuñ yüzine bakmak dağı ‘ibādet bolmas (Canpolat, 2018, s. 170).”

(Bunlar kitap okur, ilimle ilgilenir, ders anlatır ve sorulara cevap verirler ama anlattıklarıyla amel etmezler. Bunlar hac menzillerinde konaklamadan, hacca gitmeden tüm bu bilgileri oraya gitmiş olan hacılardan öğrenenler gibidir. Kendilerine hac konusunda sorular soranlara sanki Mekke ve Medine’ye gitmiş gibi cevap verirler. Bilmeyenler onu hacı sanır ama o, hacca gitmemiş, hac sermayesinden mahrum kalmıştır. O “resmī” âlimler şu şekilde olur: Kitap okurlar, ders anlatırlar, sorulara cevap verirler ama dediklerini kendileri uygulamazlar. Bunların yüzüne bakmak da ibadet olmaz.)

Konuyla ilgili şu manzumeye yer verilmiştir:

1. “Ögrendün erse ‘ilmni kılgıl ‘amel
Aldamasun dünyā seni uzun emel
2. Dünyā içre mengü degül hīç kimerse
Bolma osañ kele bir kün saña ecel
3. Nisye durur ol āhīret yarın kele
Dünyā içün kayğurmağıl birür elel
4. Yazuk kılmak mü’minlerğa dīn içinde
Tañrı sevmes bâtil işdür çirkin çepel
5. İleyünde baranları bakup közin körgil
Düşmediyse közlerüñe senün sepel
6. ‘İlmni öğrenüben ‘amel kılmama cān
Hāqīkate bakar ersen dīne hālel (Canpolat, 2018, s. 170)”

(Öğrendiğin ilimle amel et. Dünya ve uzun emel seni aldatmasın/ Hiç kimse dünyada ebedî olarak kalmayacak. Gafil olma, bir gün sana da ecel gelecek/ Ahiretin yakında geleceği unutulur. Dünyaya gönül verme, seni aldatır/ Müminlerin günah işlemesini Tanrı sevmez. [Günah], bâtil, çirkin ve kirli bir işdir/ Eğer gözüne perde inmediyse karşında duran [tehlikeli durum]ları gör/ Ey can! İlim öğrenip onunla amel kılmamak, hakikatte dini bozmak demektir.)

Kur’an-ı Kerim’in âlimi ve ilmi öven emirlerinin anlatıldığı bir bölümde, bazı kimselerin bu emirleri öğrendikten sonra sadece dillerinde dolaştırdıkları, kendi hayatlarına taşımadıkları konusunda eleştirildiği görülür:

“Ve üküş kimseler bar kim bu haberi söylerler, kavmi imin kırlar ve kendüler bu işi kılmalar. Lā-cerem kıyāmet küninde mu’ākābet bolalar ve ‘azāb içinde qalalar ve bularuñ

söyledüğünü yüzlerine vuralar, *lime tekûlûne mâ lâ tef'alûn*¹⁵ Nişe söylersiz anı kim işlemessiz? diyeler (Canpolat, 2018, s. 157)."

(*Ve çok kimse var ki bu ayeti söyler, çevresindekileri de inandırır ama kendileri bunun gereğini yapmaz. Kesinlikle kıyamet gününde azap çekecekler ve anlattıklarını yüzlerine vuracaklar, 'Neden yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?' diyecekler.*)

Kesbî (Bir Karşılık İçin Öğreten Âlimler)

Bu tür âlimler ilim öğrenirler, onu meslek hâline getirirler fakat öğrendiklerini menfaat karışığı öğretirler. Müellif burada ilmin kıymetinin herhangi bir şeyle kıyas edilemeyecek kadar yüce ve tüm insanlığın ortak malı olduğunu söylemeye çalışır:

"Anlar durur kim 'ilm öğrenürler, anı pîşe eylenürler. 'İlmni ayıtmağ birle köceñlenürler. Halkdan nese tama' kılurlar, dünyâlık anuñ birle direrler. Dünyâ fânîdurur 'ilm bâķî. Bâķîni birürler, fânî alurlar. Renc birle öğrenürler, kıymetin bilmesler, râyegân birürler... Bunuñ kibi 'âlim meseli Yûsuf karındaşlarına menzer. Bular Yûsuf'ı şatdılar. Bu dürlü 'âlimler, 'ilmni şatdılar. Yarın kim kıyâmetde ol Yûsuf şatanlaruñ da'vâcısı Ya'ķûb peygâmbir bolğa ve bu 'ilmni şatanlaruñ da'vâcısı 'Allâmu'l-Ġuyûb bola."

(*Onlar ilim öğrenirler ve onu meslek edinirler. İlimlerini öğretmekten övünürler. Halktan [bunun karşılığında] erzak alırlar ve hayatlarını bu şekilde idame ettirirler. Dünya geçicidir, ilimse ebedîdir. Ebedî olanı verirler, geçici olanı alırlar. Binbir zorlukla ilim tahsil ederler ama kıymetini bilmezler... Bunun gibi âlimler Hz. Yusuf'un kardeşlerine benzer. Kardeşleri Hz. Yusuf'u sattı. Bu türlü âlimler de ilimlerini sattı. Yarın kıyamette nasıl Hz. Yusuf'u satanların davacısı Hz. Yakup peygamber olacaksa, ilmi satanların da davacısı Allah olacaktır.*)

Konu ile ilgili manzume şu şekildedir:

1. "İlmi öğrendüñ erse zinhâr anı sen şatma
Halka hoş kelsün diyü sözüñe yalan kıatma
2. Dîni dünyâya şatup yarın cühûzlar kibi
Maħrûm kıalup uçmağdan özün tamuya atma (Canpolat, 2018, s. 171)"

(*İlim öğrenirsen sakın onu satma / Halka hoş gelsin diye sözüne yalan katma/ Dinini dünya için satıp yarın Yahudiler gibi/ Cennetten mahrum kalıp kendini cehenneme atma.*)

Aslî (Gerçek Âlimler)

Eserde "aslî" yani "gerçek" olarak nitelendirilen bu âlim tipi, ilmi kapsamlı bir şekilde öğrendikten sonra onları kendi hayatında da uygulayan, tevazu, sabır gibi birçok makbul özelliğe sahip kişiler olarak gösterilir. Hz. Peygamber ve Hz. Eyüp'ün, çektikleri sıkıntılara karşı nasıl sabrettikleri kıssalarla anlatılarak bu tür âlimlerin sabır konusunda ortaya koydukları irade izah edilir. Aşağıdaki başlıkta daha ayrıntılı ele alınacağı üzere bir âlimde bulunması gereken kesin bilgiye ulaştırma, alçak gönüllülük, dostluk, cömertlik, yumuşak sözlülük, samimiyet ve takva gibi hasletler, işte bu ideal âlim tipinde toplanmaktadır:

"Bular anlar kim 'ilm aşlın bilmiş bolurlar ve fer'in öğrenmiş bolurlar. Aşlı birle ma'rifet bulurlar ve fer'i birle tã'at kılurlar ve kendüler nite bilür erse ayruğa taķı eyle öğredürler. Eger bu iki arada ni'met bulurlarısa şükr kılurlar ve eger miħnete düşseler şabr kılurlar. Bunuñ kibi

¹⁵ Saff suresi, 2. ayet.

‘âlimler meşeli... Seyyidü’s-sādât h̄âce-i kāyināt Muḥammed Muṣṭafâ şalavātu’r-raḥmān ‘aleyhi ayıttı: Mü’min meşeli buğday sapına menzer. Ekinde kaçan yıl esse buğday sapı yıl birle hoşlık kılar. Yıl kaçaru eser erse anaru öñinçe eğilür, yıl birle tevāzu’lık kılar. Ança kim yıl eser rükû’a iner, bilgil kim sücüd kılar. Ol aşaklık kılduğı için yıl anı sımas. Kaçan yıl keçse ol kirü ağaç kibi doğru durur (Canpolat, 2018, s. 171).”

(Bunlar ilmin aslını bilir ve alt kollarını da öğrenir. İlmin aslı ile marifet elde ederler, alt kollarıyla da itaat ederler. Öğrendiklerini olduğu gibi insanlara anlatırlar. Öğrenme ve öğretme ameliyesi arasında buldukları nimet için de şükrederler. Sıkıntıya düşerlerse sabrederler. Bu tür âlimlerin özellikleri Hz. Peygamber’in sözünde karşılık bulur: “Mümin buğday sapına benzer. Yel ne tarafa eserse o da o tarafa eğilir, yel ile birlikte tevazu gösterir. Yel bu şekilde eserek rükûya varır, bil ki secde etmektedir. O, [yani buğday sapı] tevazu gösterdiği için yel onu kırmaz. Ne zaman yel esmezse o da ağaç gibi doğrulur.”)

Behcetü’l-Hadâ’ık’a Göre İdeal Bir Âlimde Bulunması Gereken Özellikler

Yukarıda anılan söz konusu iki müstakil “meclis”te, ideal bir âlimde bulunması gereken özellikler ya da âlimin görevleri hakkında bilgiler verilir. Önce “aslî âlim” başlığı altında verilen sabır, cömertlik, yumuşak sözlülük gibi hasletler sıralanır, ardından da bunlar hakkında örnekler verilir ve açıklamalarda bulunulur. Eserin muhtelif yerlerinde bu konuyla ilgili diğer özelliklerle birlikte ideal bir âlimin portresi çizilir.

Esere göre bir âlim, özellikle içtimai düzen ve birlikteliğin temini için gerekli olan gayreti samimiyetle ve yumuşak bir dille yerine getirmelidir. Bunu yaparken söylediği sözleri ilk önce kendi hayatına uygulaması ve bu şekilde “rol model” olması gerektiği vurgulanır. Hâl böyleyken “halk içinde bu tür âlimlerin az bulunduğuş” da eklenmektedir. Müellif, insanların birlikte yaşama adabını Kur’an-ı Kerim’in ayetleri ve Hz. Peygamber’in sözlerini kaynak alarak aktarmakta ve böylece dinin, içtimai hayatı düzenleyen önemli bir etken olduğunun altını çizmektedir:

“Ol ‘âlem fahrı Muḥammed Muṣṭafâ böyle buyurur kim oturmañ degme ‘âlim katında meger ol ‘âlim katında kim sizi biş neseden ündeye biş neseye: Şekden yakîne ündeye, tekebbürlikden tevāzu’luğa ündeye, düşmenlikden düstluğa ündeye, riyādan ihlāşa ündeye, ḥarışlıktan zāhidliğe ündeye... الخبر ان تتعلموا الامن علماء استعمل هذه الخمسة ثم يدعوا من ضدها الى يقينها Ve bu haber ma’nisi andayuk bolur kim aydur: Öğrenmeñ illā ‘âlimden kim bu biş neseyi işlemese, andan ayruqları aña ündese anuñ kibi ‘âlim katında oturuñ ve andan ‘ilm öğrenüñ. Ammā bunuñ kibi ‘âlimler bu zamāñ içinde az bulunur (Canpolat, 2018, s. 157).”

(Âlemin övüncü olan Hz. Muhammed, sizi şu beş şeyden şu beş şeye davet edenlerin dışında kalan âlimlerin yanında oturmamanızı emretti: Şekten yakine, büyüklenmeden alçakgönüllülüğe, düşmanlıktan dostluğa, ikiyüzlülüğten samimiyete ve hırstan takvaya. Bu hadisin manası şöyledir: Hangi âlim bu beş özelliğe sahipse ve bunları öğütlerse onun gibi âlimlerin yanında bulunun ve onlardan ilim öğrenin ama bu tür âlimler bu zamanda az bulunur.)

Söz konusu bu beş özellik ya da görev, başlıklar hâlinde şu şekilde verilebilir:

Şekten Yakine

Müellif, öncelikle “şek” ve “yakın” kelimelerinin ne ifade ettiğini anlatır. “Şek”i, “küfür, şirk, bidat, Allah’a karşı isyan, hayatı sonsuzmuş gibi görmek, her şeyin ölümlü olduğunu gözardı etmek ve rızıktan emin olmamak” şeklinde verir. “Yakın”i ise “iman, tevhit, sünnet, taat, dünyanın yok olacağını bilmek, ölümü hatırlamak, rızıktan emin olmak” olarak tanımlar. Ardından bu tanımlara Hz. Peygamber’in bir

hadisini tanık gösterir. Sonuçta "şek"i'n şahsi hayatta ama daha çok içtimai sahada yaptığı tahribata işaret ederek ideal bir âlimin "yakın"ı hem yaşaması hem de salık vermesi gerektiğini anlatır:

"Haber ma'nîsi bu durur kim aydur: Şekten yakîne ündese didüğü ya'nî küfirden imāna ündese, bid'atdan sünnete ündese, ma'şiyetden tā'ata ündese, dünyādan āhirete ündese, dirlik yarağından ölüm yarağına ündese, nevmîzlikdan iminlige ündese, rûzî kaçan böyle kılsa şekden yakîne ündemiş bolur (Canpolat, 2018, s. 158)."

(Bu hadiste Hz. Peygamber şöyle der: [Bir âlim] şekten yakine, yani küfürden imana, bidatten sünnete, isyandan itaate, dünyadan ahirete, hayat yerine ölüm için hazırlık yapmaya, ümitsizlikten eminliğe davet ederse, şekten yakine davet etmiş olur.)

Müellif, bu iki terimi biraz daha açıp ne ifade ettiklerini benzetme yoluna başvurarak somutlaştırır. "İman"ı "vücut"a, "şek"i imana zarar veren "zehir"e, "yakın"ı ise imanı besleyen bir "yemeğe" benzetir. Vücut nasıl yemekle beslenirse imanın da "yakın" ile beslendiğini söyler:

"Ammā bilgil kim şek birle yakîn ağı birle tā'āma menzer. Yakîn meseli tā'ām kibi durur. Nite ki tā'ām tene kuvvet durur, yakîn dîne kuvvet durur. Nite kim tenünjüzi tā'ām birle bislersiz, dînünjüzi yakîn birle bisleñ. Nitekim tā'āmsuz ten helāk bolur, yakînsüz dîn helāk bolur. Ten helâklığı ol durur kim cānsuz kalur ve dîn helâklığı ol durur kim imānsuz kalur. Yine şek ağuya menzer. Yine ten helâklığı ağudan durur. Nitekim tenünj ağudan saklırsın, dînünj şekden saklağıl (Canpolat, 2018, s. 158)."

(Ama bil ki şek ile yakîn, zehir ile yemeğe benzer. Yakîn, yemek gibidir. Yemek, vücuda kuvvet verir. Yakîn de dine kuvvet verir. Nasıl vücudunuzu yemek ile besliyorsanız dininizi de yakîn ile besleyin. Yemeksiz vücut nasıl helak olursa yakînsiz dîn de öyle helak olur. Vücudun helak olması cansız olması anlamına gelir ve dinin helak olması ise imansız kalmak demektir. Şek, zehire benzer. Vücudun helak olması zehirdendir. Nasıl vücudunu zehirden saklıyorsan dinini de şekten sakla.)

Konu ile ilgili verilen manzume şöyledir:

1. "İşbu dirlik şek durur bilgil soñ ucı ölüm bayık
Mü' min ersen bayıkı kop sen bu şekni dutmağıl
2. Bayık rûzî va'de birle künde deñrür-le saña
Kice bolsa rûzî için kayğı birle yatmağıl
3. İste rûzuñnı helâlden bir Çalapğa yalvaru
Birge rûzuñnı helâlden herze loğma yutmağıl
4. Āhiret bākî saraydur bahtlu kamu halklara
Aldanup sen bu cihānga āhiretni atmağıl
5. Vāfî degül uşbu 'ömür bil kemişge bir kün seni
Ol 'ömür kim vāfî degül, köñül aña katmağıl
6. Ölmegün bayık bilürsen āhiretğa bargasun
Aldanup bu dünyāğa sen āhiretni satmağıl
7. Dürlü yazuk eyledün sen dünya içre ġāfilin
Yavşınup dut tevbe ipin ma'şiyete batmağıl (Canpolat, 2018, s. 162)"

(Bu dünyaya güvenilmez, sonunun kesin olarak ölüm olduğunu bil. Mümin isen ölümü unutma, güvenilmez olanı tutma/ Nasibin belirlenen zamanda sana ulaşacak. [O yüzden] gece rızık kaygısıyla yatma/ Rızık helal olanını Allah'tan iste. [O], sana rızıkını helalinden verir, haram lokma yeme/ "Yakin" bilgisine sahip olan herkese ahiret ebedî bir saraydır. Bu dünyaya aldanıp ahiretini [çöpe] atma/ Bu ömür vefalı değil, [onun] bir gün seni [bir köşeye] atacağını bil. Bu ömür vefalı değil, ona gönül verme/ Öleceğini kesin olarak bilirsen ahirete [güzelliklerle] varırsın. Bu dünyaya aldanıp sen ahiretini satma/ Gafiller gibi sen dünyada çeşitli günahlar işledin. Yapışıp tövbe ipini tut, günaha batma.)

Kendini Beğenmekten Alçak Gönüllülüğe

Bir âlimde bulunması gereken ya da diğer bir ifadeyle gerçek âlime bu sıfatı kazandıran özellikler anlatılırken "gönül ululuğu" şeklinde ifade edilen büyülenme, katiyen olmaması gereken unsurlar arasında sayılır. "Gönül alçaklığı" olarak verilen alçakgönüllülük de ideal bir âlimin en belirgin özellikleri arasında gösterilir. Bu sebeple büyülenmenin, bir âlimi cahil derekesine düşürebileceğinden bahsedilir. Bu tür âlimlerin temel hasletleri arasında yumuşak sözlü olmaları, başkalarına faydalı olamadıklarını anladıklarında üzülmeleri, dinlerine sadık olmaları, itaat etmeleri, cömert olmaları, nefislerini dizginlemeleri, dünyanın aldatmasından kaçmaları, ölüme hazırlık yapmaları ve kıyamette dirilecekleri düşüncesini taşımaları verilir:

"Pes aşağı köşüllüler nice erse 'âlimler derecesini bulgalar. Anuñ içün kim aşağılık 'ilmni semeresi durur. Tekebbür kılmak ve köşüllü bolmak niceme 'âlim erse câhil menzilesinde bolğası durur. Anuñ içün kim tekebbürlük câhilün cehli semeresi durur. İblis 'âlim erdi, velîkin tekebbürlüğinden ötürü 'ilmi aña assı kılmadı. Hâk dergâhından sürükdi. 'Azîz-i men, 'âlim ol durur kim aşağı köşüllü bola, yumşak sözlü bola, yok kim bir söze degmedin buşak bola. Aşak köşüllü 'âlimler altı¹⁶ iş kılırlar: ururlar, dutarlar ve birürler ve şıyurlar ve yarak kılırlar. Ammâ bilgil ol kim ayıttım "dutarlar" dînlerini dutarlar ve tâ'at kılırlar. Ve ol kim ayıttım "birürler" cümerdlik kılırlar. Ve ol kim ayıttım "şıyurlar" kendü hevâların şıyurlar. Dünyâdan kaçâ yörirler. Ve ol kim ayıttım "yarak kılırlar", ölüm berkin eylenürler. Gûrda yatmak yarakın kılırlar, kıyâmette kopmak sağınçın sanurlar (Canpolat, 2018, s. 173)."

(Alçakgönüllüler birçok âlimin derecesine erişebilir. Onun için ki alçakgönüllülük ilmin meyvesidir. Büyülenenler, ne kadar âlim olsa da cahil derekesindedir. Onun için büyülenme, cahilin cehalet meyvesidir. Şeytan âlimdi ama kibrinden ötürü ilmi ona fayda vermedi. Benim azizim! Âlim, alçakgönüllü, yumuşak sözlü, başkalarına faydalı olamadığını anladığında kederli olandır. Alçakgönüllü âlimler altı işle tanınırlar: Vururlar, tutarlar, verirler, kırarlar ve hazırlanırlar. Bil ki dinlerini "tutarlar" ve itaat ederler. "Verirler", cömerttirler. "Kırarlar", kendi nefislerini dizginlerler. Dünyanın aldatmasından kaçarak giderler. "Hazırlanırlar", ölüme, mezarda yatmaya hazırlık yaparlar. Kıyamette dirilecekleri düşüncesini taşırlar.)

Ardından "taş" ile "ağaç" örnekleri ve Hz. Âdem ile şeytan arasındaki münasebet verilerek kibrin insanda yaptığı tahribat ve âlimlerin yukarıda sayılan yüksek hasletlerinin derecesini oldukça düşüreceği nasihat yoluyla anlatılmaya çalışılır:

"Ol 'âlimler katında oturuñ kim sizi tekebbürlükden tevâzu'luğa ünde ye, ya'nî köñül ululuğundan köñül aşağılığına ünde ye. Anuñ içün kim aşağılık ululuk sebebidi. Her kim düşt-
hâr boldı erse tekebbürlükden boldı. Körmes müseñ eger bir direm taş denize kemişesen dibine değin durmas ve eger yüz batman ağacı denize kemişesen ilk düşdükden biraz aşağı iner, kırü şu üstine çıkar. Bunun içinde hikmet ol durur kim kaçan yağmur yağsa taş üzre, taş

¹⁶ Metinde "altı iş" in "beş" i anılmış ve "vururlar" ifadesi açıklanmamıştır.

tekebbürlük kılur, şuvı altına alır. Yine yağmur ağaç üzre yağsa ağacı dibine iner, ağaç tevâzu'luk kılur, şuvı dibinden kökleri birle, tamarları birle tartar, budaklarına kötürür, baş üzre tâc eylenür... 'Aceb mü durur kim tevâzu'luk birle ululuğa deginse? Âdem 'aleyhi's-selâm aşaklık kıldı, yücelik buldı, şeytân yücelik kıldı aşaklık buldı. İblîsden tekebbürlük sebebinden ferîşelik tönin çıkardılar, dergâhdan sürdiler... Âdemün tevâzu'lukından ötrü yazukın çıkardılar, mağfiret tâcın başına urdılar. Uçmağa kivürdiler... Kösterdi tevâzu' kılanlar yoķaru ağcı durur, tekebbür kılanlar aşağı düşici durur... İblîse Âdeme sücüd kılmak buyurdılar. Ol sücüd kılmağa tekebbürlük kıldığı için nûrdan çıkardılar, karanlığa kemişdiler... Bilgil kim tekebbürlük İblîsden mîrâs kalmış durur. Tevâzu'luk Âdemden mîrâs kalmış durur... Pes tekebbürlük komaķ aşaklık bolur ve aşaklık imân bolur (Canpolat, 2018, s. 162-164)."

(Sizi büyükmekten alçakgönüllü olmaya çağırın âlimlerle oturun. Onun için alçakgönüllülük, yücelik sebebidir. Her kim zor durumda kaldıysa bu, büyükmekten oldu. Bir dirhem taşı denize attığında denizin dibine kadar battığını ve orada kalığını ama yüz batman ağacı denize attığında önce battığını ve sonra hemen su üstüne çıktığını görmez misin? Ne zaman yağmur yağsa taş, büyükmeye üstündeki suyu altına alır. Ağaç alçakgönüllülük yaparak yağmur suyunu dibine kadar çeker ve kökünden damarlarına kadar yayar ve baş tacı yapar... Alçakgönüllülük ile yüceliğe erişilirse buna şaşılır mı? Âdem aleyhisselam alçakgönüllülük gösterdi, yücelik buldu. Şeytan ise büyükmeye, aşaklık oldu. Şeytandan büyükmeye sebebiyle cennet elbisesini çıkardılar, dergâhtan sürdüler... Âdem'in alçakgönüllülüğü sebebiyle günahını affettiler, ona bağışlanma tacı giydirdiler, cennete girdirdiler... Alçakgönüllülük gösterenlerin mertebeleri arttı, büyükmeye ise derecesi düştü... Şeytana Âdem'e secde etmesi emredildi ama büyükmeye bunu reddettiği için onu nurdan çıkardılar, karanlığa attılar... Bil ki büyükmeye şeytandan, alçakgönüllülük ise Âdem'den bu zamana gelmiştir... Büyükmeye aşaklık bulur, alçakgönüllülük ise imanı güçlendirir.)

Düşmanlıktan Dostluğa

Müellife göre ideal bir âlim, müslümanlar arasındaki düşmanlığın zarar verdiğini, dostluğun olmaması için hiçbir gerekçenin olmadığını, asıl düşmanın insanlar değil şeytan olduğunu, onunla mücadele etmek gerektiğini söyleyendir:

"Ol 'âlim katında oturun kim sizi düşmanlıktan dostluğa ündese. Bilgil kim mü'minler birle düşmanlık kılmak hîç hâlde şavâb degül. 'Azîz-i men, düşmanlık hâlinde öğüt birgil özüne kim ud ketürmeyesin yüzüne *fe-tuşbihu 'alâ mâ fa'altum nâdimîn*.¹⁷ Bolmaya kim ilk hâlde düşmanlık kılasa ve son hâlde peşimân bolasan. İmdi öğüdi özüne nite biresen, ayıtgıl: Ey ten, eger dokuşur ersen şeytân birle dokuşgıl, 'adâvet üzre. Ol 'adâvet kıldığı kimse ikidin daşdın degül: Ya devlet hâlinde bolğa ya miñnet hâlinde bolğa. Eger devlet hâlinde erse anuñ birle başa çıkmayasan ve miñnet hâlinde erse düşmanlık hoş hâcet degül aña. Uçmaklıkdur ya tamuluk. Eger uçmaklık erse cefân hîç aña ziyânı yok. Eger tamuluk erse aña tamudan beter hîç nese kılmayasın... Kaçan bu ma'nileri bildürse düşmeni dostluğa ündemiş bolur (Canpolat, 2018, s. 164)."

(Sizi düşmanlıktan uzak tutup dost yapmak için gayret eden âlimin yanında bulunun. Bil ki müminler arasında düşmanlık yapmak hiçbir şekilde doğru değil. Benim azizim! Düşmanlık konusunda [dikkatli olmak adına] kendine öğüt ver ki [sonunda] utanma. Başta düşmanlık edersen sonra pişman olursun. Şimdi bu konuda kendine öğüt ver: Ey kendim! Eğer savaşırsan sadece şeytanla düşmanlık ederek savaş. Senin düşmanlık edeceğin insan ya mutlu olan ya da sıkıntı içinde olandır. Eğer mutlu ise zaten yapacağın düşmanlık onları etkilemeyecektir. Eğer

¹⁷ Hucurât suresi, 6. ayet.

sıkıntı içindeyse ona düşmanlık yapmaya gerek kalmayacaktır. İşte o, cennetlik veya cehennemliktir. Cennetlik ise senin vereceğin cefadan etkilenmeyecektir. Eğer cehennemlik ise [bir şey yapmana gerek yok. Çünkü] cehennemden daha büyük cefa yoktur... İşte bir âlim, ne zaman bu bilgileri verse insanları düşmanlıktan dostluğa davet etmiş olur.)

İkiyüzlülüğten Samimiyete

Müellif, riyanın tanımını “Riyā, t̄a’atı halka köceñletmek bolur.” yani “İkiyüzlülük, taatini başkalarına güzel göstermektir.” şeklinde yaparak bu özelliğin müminlerde ve âlimlerde kesinlikle olmaması gerektiğini söyler.

Müellife göre ikiyüzlülük (riya) müminlerden ve âlimlerden uzak olmalıdır. İbadetin içerisine riya katılırsa bütün ibadetler rüzgârın, önüne kattığı her şeyi dağıttığı gibi yok olur:

“Ol ‘âlim katında oturuj kim sizi riyâdan ihlâşa ündese. Eyle kim kösterür kim riyâ mü’ minlerden şavulmuş durur *muḥlişine lehu’ d-dîn*.¹⁸ Yine riyâ munlar yüzine vurulmuş durur *yurâüne’ n-nâs*.¹⁹ Kaçan kim riyâyâ kendü t̄a’atuj içinde yol birseñ, kendü t̄a’atujı yile birmege rızâ birmiş bolursın. Riyâ, t̄a’atı halka köceñletmek bolur. Ey düst, kılduğuj t̄a’atı halka köceñletmek, oğurlık kılar erken it çeñiletmek kibi bolur... T̄a’atujı riyâ birle yalın kıılmañ. T̄a’at meşeli ağaca meñzer. Ağacuj t̄onı toprak birle kabı durur, t̄a’atuj donı ihlâş durur. Nitekim ağacuj kabın soysañ ve toprağın kabın kidersen ağaç kurır. İssi yimişden mahrûm kalur. Yine t̄a’atı ihlâş donından yalın kılsañ ağacı kurır, issi şevâbından mahrûm kalur. Her kim riyâ birle t̄a’atuj perdesin yırtdı kıyâmette yüzine kara dürtüdi *yevme tebyazzu vüçuhun ve tesveddü vüçuh*²⁰ (Canpolat, 2018, s. 164-165).”

(Sizi ikiyüzlülüğten samimiyete çağırın âlimlerin yanında oturun. Ayette belirtildiği gibi ikiyüzlülük, “içten bir dindarllıkla” yaşayan müminlerden çeklip alınmıştır. İkiyüzlülük, “insanlara gösteriş yapanlar”ın işidir. Taatine ikiyüzlülük karıştırırsan, tüm ibadetlerini boşa yapmış olursun. İkiyüzlülük, taatini başkalarına güzel göstermektir. Ey dost! Yaptığın taati halka güzel göstermek, hırsızlık yaparken bir köpeği dayakla ağlar gibi bağırtmaya benzer... Taatinizi ikiyüzlülükle yakmayın. Taat, ağaç gibidir. Ağacın elbisesi toprak ile kabuğudur. Taatin elbisesi de samimiyettir. Nitekim ağacın kabuğunu soysan ve toprağını çeksen ağaç kurur, faydalı yemiştan mahrum kalır. Aynı şekilde taati de samimiyet elbisesinden soysarsan ağacı kurutmuş olursun, tüm sevaptan mahrum kalırsın. Kim ikiyüzlülükle taatin perdesini yırtarsa kıyamette yüzüne kara sürülecektir: “Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır.”)

Konu ile ilgili manzume şu şekildedir:

1. “Diler ersen yarınkı kün yavuz bolmaya hâlün
Kulluk kıl ihlâş birle t̄a’atuj kıılma yalın
2. Kılar ersen ihlâş birle dükel dürlü t̄a’atı
Mengü uçmak içinde döşegün bolğa kalın
3. Riyâ birle ödersen namâz birle zekâtı
Yarınkı kün müzdden boş kala iki elin
4. Sağınğıl sen riyâdan ‘âkil ersen dut öğüt

¹⁸ Mü’ min suresi, 14 ayet.

¹⁹ Nisâ suresi, 142. ayet.

²⁰ Âl-i İmrân suresi, 106. ayet.

Riyâ ehlinün yiri yanar od yakar yalın

5. Her ne hayr kim kılarsa yir yüzinde ey 'âkil
Assı kılmaya saña bil anda dükel mâlın (Canpolat, 2018, s. 164-165)"

(Yarınki hâlinin kötü olmasını istemiyorsan ihlasla kulluk yap, [yani] taatini çıplak bırakma/ Bütün taatini ihlasla yaparsan, ebedî cennet içinde döseğin kalın olur / Namaz ve zekâta ikiyüzlülük karıştırırsan, yarın iki elin mükâfattan boş kalır/ İkiyüzlülüktan sakın, akıllı isen öğüt tut. İkiyüzlü olanların yeri, yalın bir şekilde yakan ateştir/ Ey akıllı! Yeryüzünde ne kadar hayır yaparsan [bu senin kârınadır. Çünkü] hiçbir malın sana fayda sağlamayacağını bil.)

Hırs ve Tamahkârlıktan Takvaya

Diğer başlıklarda olduğu gibi burada da önce ideal bir âlimin özellikleri, söylem ve tavırları verilmiş, ardından bunların ne mana ifade ettiği ayrıntılı bir şekilde ve örnekleriyle anlatılmıştır. Bu bölümde diğer bölümlere göre içtimai birlikteliğin yanında kişinin iç dünyasını düzenlemeye yönelik bilgiler de verilir. Bu durum bir âlimin, insanın hem şahsi hayatını hem de içtimai düzen noktasındaki tavırlarını belirlemede söz sahibi olduğunu gösterir.

Burada müellif bir âlimin, ahireti unutturacak olan dünya hırsından uzak bir tavrı ya da yaşantıyı hayatına yerleştirmesi gerektiğini söyler. Ahireti unutmamak, namaz kılmak, tamahkârlık etmemek, zamanını faydalı işlerle değerlendirmek, dünyaya aldanmamak, nefsinin kölesi olmamak gibi konular bunlardandır:

"Ol 'âlim katında oturuñ kim sizi dünyâdan âhirete ündese, eyle kösterür kim dünyânı kısmet kılmış durur. İşlese işlemese birür. Yine âhireti işleyene birür ve işlemeyene birmes. Dünyânı kime işlep birür kime işlemedin birür. Anuñ içün dürişürsüz, bir yarmağ içün kırışürsüz, qarındaşuñuz birle vurışürsüz. Âhireti işlemeyinçe birmes, anı kemişürsüz. İş bitirdüm diyübenin andan dumışürsüz. İssi tımlu dimedin dünyeligi dirişürsüz. Namâz kılası vaqtın sovuğ diyüp üşürsüz. Yazla işüm bar diyüp namâzdan savışürsüz. Tañrı haqqın bir diseler eñseñizi kaşırısız. Bu mu'âmele birle yirün eylemeyesin, qorqu durur uçmağ yıyısın yıylamayasın. Ey miskin, meger 'âkil degülseñ, eger dünyâ işini anuñ içün işler erseñ kim dünyâyı artuğ bulğasın, ol artuğ kısmetden degir, rencden degmes. Ol kim ezelde yazılmış durur, artmas. Eger artar dir erseñ artmas, velikin harışlık artar. Anuñ içün kim miñ birse iki miñ isterseñ. Ol miñ kim birdi, kısmet durur, iki miñ istedüğün harışlık durur. Nice kim birür erse tağı artuğ istersin. Bu artuğluğ hiç kıyı bolmas. Uçsuz kıyısız bu cihânda hiç nese bolmas."

(Dünya[ya kapılıp] ahireti [unutmamaya] davet eden âlimlerle oturun. [Allah] dünyayı nasip alma yeri yapmıştır. [Burada] çalışsan da çalışmasan da dünyalıkları elde edebilirsin [ama] ahireti [orası için] çalışana verir, çalışmayana vermez. Dünyayı çalışana da verir çalışmayana da verir. O yüzden para için birbirinizi öldürürsünüz, kardeşinizle bile savaşırsınız. [Oysa] ahireti [Allah] çalışmayana vermediği için onu bırakırsınız [ya da] "Ben ahiret için yeterince çalıştım." deyip [kendinizi kandırarak] bir köşeye çekilip beklersiniz. Hiç ölçüp biçmeden dünyalıkları toplarsınız. Namaz kılma vaktinde "soğuk" deyip üşürsünüz. "Çok günahım var zaten." deyip namazdan uzaklaşırsınız. "Allah'ın sözünü dinle!" deseler ensenizi kaşırsınız.²¹ Bu durumda yerinizi sağlama alamazsın (yani) korkarım ki cennet kokusu alamazsın. Ey miskin! Eğer aklın yoksa ve eğer [sadece] dünya için çalışıyorsan emeline ulaşırın ve dünyalıklar sana ulaşır, [bu dünyada] sıkıntı yaşamazsın. [Her şeyde olduğu gibi] bu durum da ezelde yazılmıştır. Ne artar ne de eksilir ama [dünyaya olan] hırsın artar. Onun içindir ki [Allah] bin verse iki bin istersin. O'nun bin vermesi kısmettir. İki bin istemekse

²¹ "Ensesini kaşımak" deyimini "Ne yapacağını bilemeyip kötü kötü düşünmek." (Aksoy, 2016, s. 768) manasına gelir.

hırdır. Çok verse daha da çok istersin. Bu isteklerinin hiç sınırı olmaz. Sınırsız isteklerin olduğu bu dünya bir işe yaramaz.)

Konu ile ilgili iki manzumeden ilki şu şekildedir:

1. “Dünyâlikni dirşürüp altunları şayınça
Dünyâ içre yörigil peygâmbler şuyınça
2. İşbu dünyâ bir deniz dek mevc urur ol
Kapmasun sini mevc yörimegil kıyınça
3. İmdi kim sen ortasınğa düşdün erse
Yalvar ol Subhânğa yazuğunı yoyınça
4. Seni dünyâ kıyasıdur anşuz cân
Dünyânı sen kôğıl cân ol kıoyınça
5. Kulluk kıl korku tönin key ‘âkil ersen
Korku kulluk birle nefşün sıyınça
6. Dürlü dürlü tönler keyüp bu ne duşanlık
Yatğasıñız yir toprakı içre boyınça”

(Dünyalık toplayıp altınları sayacağına, dünyada peygamberlerin yolundan yürü/ Bu dünya bir deniz gibi dalgalanır. Dalgası seni kapmasın, kıyısında dolaşma/ Şimdi sen [bu denizin] ortasına düştün ise Sübhan’a günahlarını yok edinceye kadar yalvar/ Dünya senin canını ansızın bırakır. O seni bırakmadan sen onu bırak/ Akıllı isen kulluk et, korku elbisesini giy. Nefsini yeninceye kadar korku ile kulluk et/ Türülü türülü elbiseler giyip de bu ne caka satmak! [Sonunda] toprak altında boylu boyunca yatacaksınız.)

İkinci manzume de şöyledir:

1. “Dünyâ dipsüz denizdür şanmas musağ batmağı
Revâ körme dünyâğa âhiretni şatmağı
2. Hâk emrinçe yörigil Hâk sevgüsü bulğasan
Kôğıl bid‘at ipine bâtil başın çatmağı
3. ‘Ayyâr sevgü durur dünyâ yalğandır düstluğı
‘Âkil ersen kes andan uzun ümîz dutmağı
4. Ey harîş bolup turmağıl dünyâğa
Ağır ziyân durur dünyâ seni utmağı
5. Dîn issine dünyâ sevmek eygü degül
Mü’min ersen dünyâ şağa sevgü degül
6. Az üküş kim direrse bu dünyânı
Bellü bilsün dükedü yigü degül
7. Sanmağıl dünyâ şağa mengü kıala

Dünyâ keçer kimsege mengü degül (Canpolat, 2018, s. 167, 168)"

(Dünya dipsiz bir denizdir, batmayacağını mı sanırsın? Dünya için ahiretini satmayı reva görme/ Allah'ın emrince yaşarsan O'nun sevgisini bulursun. Dine sonradan giren şeyleri bırak, batıldan uzaklaş/ Dünya sevgisi hilekârdır, dünyanın dostluğu da yalandır. Akıllıysan ona uzun ümit bağlamayı kes/ Dünyada hırslı olarak yaşama, dünya seni alt üst eder, ağır ziyanda olursun/ Dini bilene dünyayı sevmek iyi değil. Mümin isen dünya sana sevgili gelmez/ Az veya çok dünya için yaşayarak zamanını tüketmek iyi değil/ Dünyanın sana ebedî kalacağını sanma. Dünya geçer, kimseye ebedî değil.)

Behcetü'l-Hadâ'ık'taki tüm bu bilgiler ilmin, şahsi ve içtimai hayatta başat öge olduğunu göstermesinin yanında ahlakla birlikte mana kazandığını gösterir niteliktedir. Diğer bir ifadeyle, ideal bir "öğretmen"de sadece bilgi değil, yukarıda sayılan ahlaki özelliklerin de olması gerektiğine vurgu yapılır. "Öğretmen"ın çok yönlü ve halka dönük, alçak gönüllü, samimi, liyakat sahibi olması gerektiği bu şekilde verilmiş olur. Eserde, "Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma." sözündeki samimiyetsizliğin bir öğretmeni olması gerektiği yerde konumlandırmayacağını altı çizilir. Bu durumun da söylem ve hareketleriyle topluma yön vermesi gereken bir eğitimciyi "rol model" olmaktan çok "rol yapan" konumuna düşüreceği mesajı verilir. Hâl böyleyken müellif, bunun gibi âlimlerin, yaşadığı zamanda az bulunduğu da altını çizer.

Ele alınışı bakımından farklı olsa da ilim ve âlim konusunda *Behcetü'l-Hadâ'ık*'tan sonra Osmanlı Devleti döneminde kaleme alınan bazı eserler vardır. Bu eserler, *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ın ilmi ve âlimi geniş bir tasnife tabi tutması, bilgileri çeşitli açılardan örneklemesi, diyaloglara yer vermesi, dinî öğelere ağırlık vermesi gibi birtakım özellikler bakımından ayrılırlar. Bu tür eserlerden olan *nasihatnameler*de ilmin çeşitli benzetmelerle insana kazandırdıkları, toplum içerisinde insanı getirdiği yüksek konum vb. konularda doyurucu bilgiler verilmiştir. XVII. yüzyıl divan şairi Nâbî'nin *Hayriyye-i Nâbî*'sindeki (Kaplan, 2015) "Matlab-ı Dâniş-i Envâ'-ı Ulûm" (s. 197-201) bahsinde ilim öğrenmenin hayvanla insanı ayıran en önemli özellik olduğu ve cehaletin zararları konusunda öğütler verilir. XVIII. yüzyıl divan şairi Sümbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde (Beyzâdeoğlu, 1994) "Der-Fezâ'il-i İlm-i Şerîf", (s. 24-26), "Der-Tarîk-i Ulemâ" (s. 119-120), "Der-Tarîk-i Hâcegânî" (s. 120-124) gibi bölümlerde de aynı konular benzer şekillerde ifade edilmiştir. Buralarda ilmin, insanın yaratılış gayelerinden biri olduğu ve ahlaki yapısının vazgeçilmez bir ögesini teşkil ettiği anlatılır. 1890-91 yılında kaleme alınan *Mahzenü'l-Ulûm* (Sergis ve Seyyid, 1308) adlı ilim ve fenlere dair yazılmış olan kitapta da ilmin kapsamı (s. 9-16), mevzuatı (s. 29-31), mahiyeti ve tanımları (s. 17-22), "fazileti" (s. 50-52), tahsilinin şartları (s. 74-78), çeşitleri (s. 84-319) gibi konular 29 bölümde etraflıca ele alınmıştır. Taşköprü-zâde Ahmed Efendi (öl. 1561)'nin oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi, babasının *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde* isimli Arapça eserini Türkçeye tercüme etmiştir. 1895-96 yılında basılan ve *Mevzû'atü'l-Ulûm* (Kemâleddin, 1313) adını alan bu eser, *Behcetü'l-Hadâ'ık*'la söz konusu manalarda benzerlik göstermektedir. İlim hakkında malumat veren ve aynı zamanda bibliyografik özellik taşıyan bu eserin "Üstâdın İntihâbı", yani öğretmenin nasıl seçilmesi gerektiğini anlatan bölüm ve 10 maddede özetlenen "Vezâif-i Muallim" (s. 67-68) bölümü, *Behcetü'l-Hadâ'ık*'taki "bir âlimde olması gereken özellikler" bölümüyle hemen aynıdır. "Muallim, Tilmîzine Emrettiği Ef'âl ile Ola, Kendisi Âmil Olmalıdır" başlığıyla verilen bilgiler ve buradaki bir nazım parçası, *Behcetü'l-Hadâ'ık*'taki "resmî" yani "ilmiyle amel etmeyen" âlimlerin anlatıldığı bölümle neredeyse aynılık arz etmektedir:

1. "Ey mu'allim çün merâmın âhara ta'lîmdir
Nefsini ta'lîme niçün eylemesin ihtimâm
2. Vâsf edersin hastaya durmaz devâ-yı nâfî'i
Anı bilmezsin ki sende dahi muhkemdir sakkâm
3. Sa'y idersin kılmaya ıslâh u irşâd bizi
Kendi hâlinde velî yoktur sedâd u intizâm

4. Evvelâ gayy u şakâdan nefsinî nehy eyle sen
Sende eylerse eser te'sîr eder gayra kelâm
5. Ol zamânda va'z u ta'limât olur makbûl-ı hulk
Âlem içinde olursun muktedâ-yı hâs u âm (Kemâleddin, 1313, s. 84)"

Ayrıca "Fazîlet-i İlm" (s. 27-30), "Fazîletü't-Ta'lim" (s. 32-39), "Ulûmun Manâ ve Şerefîni Bilmek" (s. 66-67) gibi bölümler de *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ın verdiği bilgilerle oldukça benzeşmektedir.

Dolayısıyla Anadolu'da kaleme alınmış muhtemel ilk Türkçe edebî eser diyebileceğimiz *Behcetü'l-Hadâ'ık*'tan sonra bu konuda -işleniş tarzı bakımından bazı farklılıklar olsa da- birtakım eser, klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde yerini almıştır.

Sonuç

XII. ve XIII. yüzyıllarda özellikle Anadolu coğrafyasında siyasi ve sosyal alanda gelişen olaylar ve Selçuklu Devleti, bu coğrafyada ilmin, sanatın ve edebiyatın gelişmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Selçuklu döneminin hâkim dilleri Farsça ve Arapça olsa da zamanla Türk ediplerin ve âlimlerin kaleme aldıkları telif ve tercüme eserlerle Türkçe ve Türk kültürü süratle Anadolu'nun diğer köşelerine yayılmıştır. Böylece Türk kültür ve medeniyetinin Orta Asya'dan sonra diğer önemli halkasını oluşturacak bir edebî dil oluşmaya başlamıştır. Anadolu Selçuklu devrinde Yûnus Emre, Sultan Veled ve Nâsırî gibi şairler tarafından kaleme alınan şiirlerden önce Anadolu'da yazılan ilk eser olma ihtimali kuvvetli olan *Behcetü'l-Hadâ'ık*, bu edebî dilin oluşumuna öncülük etmiştir.

Dönemindeki edebî eserler arasında *Behcetü'l-Hadâ'ık*'ın yeri ve önemi farklıdır. Eserin bu coğrafyada yazılan ilk Türkçe edebî eser olma ihtimali bu farklılıkların başında gelir. Döneminde kaleme alınan Yûnus Emre'nin *Divan*'ı ve *Risâletü'n-Nushiyye*'si, Nâsırî ve Evhadüddîn-i Kirmânî'nin manzumeleri yanında *Behcetü'l-Hadâ'ık* hem nazım hem de nesir olarak daha zengin bir yapı arz etmektedir. Baştan sonra Türkçe kaleme alınmış bu eserle çağdaş olan Sultan Veled'in *Divan*, *Velednâme* ve *Rebâb-nâme* isimli eserlerinde ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'de Türkçe beyitlerin sayısının oldukça az olması da *Behcetü'l-Hadâ'ık*'i özgün bir yerde konumlandıran diğer bir husustur.

Eser, sıcak ve samimi bir dille, Anadolu halkına birlik ve beraberlik, iyi insan olma gibi özellikle içtimai manada gerekli olan konuları anlatmaktadır. Bu bilgiler "bilmek" ve "öğretmek" ameliyeleri etrafında şekillenerek şahsî ve içtimai hayatın anlam bulmasında büyük önem arz eder. Esere göre en çatı ifade olarak "etkili öğretim" başlığı altında amacına uygun bir biçimde işlenebilen ilim, salt ve soyut bir varlık olarak değil, faaliyet sahasına geçirildiği zaman mana kazanan bir güç olarak görülür. O güç, ahlakı inşa eden bir unsur olarak düşünülmekte ve toplumun temel öğelerini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu'da XIII. yüzyılda kaleme alınmış bu Türkçe edebî eserde eğitim öğretimle ilgili önemli bilgilerin verilmesi, "bilme"nin ve "öğretme"nin kutsal inançlarla yoğrularak Türklere anlatılmaya çalışılması, eserin aynı coğrafyada yaşayan insanların hem iç dünyalarını imar etmede ama daha çok birbirleriyle münasebetlerini belirlemede bir kılavuzluk yaptığı söylenebilir. Bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde *Behcetü'l-Hadâ'ık*, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ilim ve âlim konusunda önemli bilgiler veren ve sonuçta birlik ve beraberliğin, yani içtimai düzenin teminine yönelik bir adım olarak düşünülebilecek Türkçe edebî eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

Aça, M., Gökalp, H., Kocakaplan, İ. (2011). *Başlangıçtan günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. Kesit Yayınları.

- Akar, M. (1987). Şeyyad Hamza hakkında yeni bilgiler. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-14.
- Aksoy, Ö. A. (2016). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü* (Cilt 2). İnkılâp Yayınları.
- Argunşah, M. (2021). Anadolu'da ilk Türk şairleri ve Yunus Emre. Y. Topaloğlu, L. Doğan, A. N. Özdemir ve M. Atakan (Yay. haz.), *Vefatının 700. yılında Yunus Emre hatıra kitabı* içinde (ss. 159-180). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Bayram, M. (1981). *Anadolu'da telif edilen ilk eser: Keşfü'l-Akabe-İbnü'l-Kemâl İlyâs b. Ahmed*. Hayra Hizmet Vakfı Yayınları.
- Beyzâdeoğlu, S. A. (1994). *Vehbî-Lutfiyye*. Bedir Yayınevi.
- Canpolat, M. (1968). Behcetü'l-Hadâ'ık'in dili üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 15, 165-175.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâ'ık Fî Mev'izati'l-Halâ'ık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, E. ve Ay, Ü. (2015). Hoca Dehhânî hakkında yeni bilgiler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 1-26.
- Ertaylan, İ. H. (1949). VII. H./XIII. M. asra ait çok değerli bir Türk dili yadigarı: Behcetü'l-Hadâ'ık Fî Mev'izet il-Halâ'ık. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3, 275-293.
- Kahya, E. (2004). Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemindeki bilimsel çalışmaların kısa bir değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2(4), 73-80.
- Kaplan, M. (2015). *Hayriyye-i Nâbî*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2001). *Klasik dönem Türk şiiri incelemeleri*. Akçağ Yayınları.
- Kartal, A. (2008a). *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars kültür coğrafyası üzerine araştırmalar*. Kriter Yayınları.
- Kartal, A. (2008b). Anadolu Selçuklu devleti döneminde dil ve edebiyat. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 95-168.
- Kemâleddin Mehmed Efendi (1313). *Mevzûatü'l-Ulûm*. İkdâm Matbaası.
- Koç, M. (2011). Anadolu'da ilk Türkçe telif eser. *Bilig*, 57, 159-172.
- Köksal, M. F. (2015). *Ana kaynaklarıyla Türk ahiliği*. Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (2014). *Eski Türk edebiyatı makaleleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2000). Türkiye Selçukluları devrinde Türkçe'nin resmî dil olmasını kim kabul etti? *Belleten*, 64(239), 51-58.
- Sergis Orpilyan ve Seyyid Abdülzâde Mehmed Tâhir (1308). *Mahzenü'l-Ulûm*. A. Asadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Peacock, A. C. S. (2023). *Moğol Anadolu'sunda İslam, edebiyat ve toplum*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tezcan, S. (1994). Anadolu Türk yazınının başlangıç döneminde bir yazar ve Çarh-nâme'nin tarihlendirilmesi üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, 75-88.
- Yıldırım, A., ve Ulucan, M. (2024). *Mecmu'a-i lügat sözlük*. Kitabevi Yayınları.